

Zebrane w niniejszej książce studia i szkice o Wacławie Sieroszewskim pióra przedwcześnie zmarłej Idy Sadowskiej powstawały w różnym czasie. Pisane były od 2000 do stycznia 2007 roku. Wyłaniający się z nich portret legendarnego Sybiraka – działacza PPS, etnografa-samouka zafascynowanego Jakutami, Japonią i Chinami, legionisty i hagiografa Józefa Piłsudskiego, uznanego w Młodej Polsce pisarza – zaciekawia swoją złożonością i zagadkowością. Intrygują w nim zwłaszcza rysy „egzotyczne”, kryjące oblicze człowieka z pewnością nietuzinkowego, głęboko zanurzonego w historię i politykę.

Prezentowane tu artykuły – mimo wielokierunkowości analitycznej i różnorodności tematyczno-interpretacyjnej – tworzą swoistą monografię pisarstwa Sieroszewskiego. Swoistą, bo uporządkowaną „obcą” ręką, niejako ponad głową ich Autorki. Monografia ta, ze zrozumiałych względów, ma charakter otwarty, niedokończony. Wszystkie jednak teksty zmierzają do tego samego celu – są próbą dotarcia do prawdziwego wizerunku pisarza, czyli do tego, co w myśleniu historyka literatury jest najważniejsze. Pomimo, a może właśnie dzięki, konceptualnej otwartości pracy, zgromadzone w niej szkice zmuszają (osobno i w całości) do głębszego namysłu nad istotą twórczości autora *Na kresach lasów*, do szukania odpowiedzi na pytanie o jej miejsce na mapie literatury realistycznej i modernistycznej, a także do zastanowienia się, na ile jest ona jeszcze atrakcyjna dzisiaj, dla współczesnego odbiorcy.

Fascynacja Idy Sadowskiej osobą i pisarstwem Sieroszewskiego była splotem różnych czynników. Przede wszystkim stanowiła naturalną konsekwencję jej nadrzędnej pasji życiowej – podróżowania i odkrywania nieznanych światów (zarówno w sensie dosłownym, jak i metaforycznym). Poza tym była logiczną kontynuacją wcześniejszych zainteresowań naukowych badaczki. Swoją rozprawę doktorską, zatytułowaną *Egzotyzm i swojszczyzna w prozie Ferdynanda Goetla z lat 1911-1939*, poświęciła bowiem prezentacji niezwykle barwnej sylwetki pisarza międzywojennego – taternika, świadka egzotycznej wojny i rewolucji 1917 r. na terenach Turkiestanu, wielkiego podróżnika i ciekawego świata reportażysty, prezesa PEN-Clubu i Związku

Zawodowego Literatów Polskich. Pisała o nim, ujawniając swój talent esejistyczny:

Włączony przez krytykę w nurt literatury zwanej egzotyczną, sam ostro przeciwstawiał się popularnym wzorcom egzotyki, epatującej czytelnika tajemnicami i cudami Wschodu, dalajlamą, fakirami i piramidami. We wszystkich relacjach podróżniczych stosował taktykę pisania na przekór stereotypowi poznawczemu, jaki wypracował sobie ten typ literatury. Nie oznacza to jednak, że jego *itineraria* mają charakter naukowo-encyklopedycznych informatorów, usianych gęsto danymi statystycznymi. Wręcz przeciwnie, Goetel uprawiał „geografię humanistyczną”, w której „fachowcy od wieku i rozmiarów piramid” byli przedmiotem nieustającej drwiny. Przeciwwstawiał im własną postawę „krajoznawcy o kwalifikacjach nieuchwytnych”, któremu obcy jest zarówno punkt widzenia naukowca, jak i poetycka melancholia Europejczyka zwiedzającego podległy mu, „kolorowy” świat¹.

Sieroszewski, podobnie jak Goetel, urzekł badaczkę swymi rozlicznymi pasjami, z których najbardziej zaciekała ją – co oczywiste – jego pasja podróżnicza i etnograficzna. Zaintrygował zarówno swym heroicznym żywotem, jak i bogatą, heterogeniczną – pod względem tematycznym i gatunkowym – twórczością literacką. Analogicznie też jak Goetel, zafrapował uprawianiem nietypowej „geografii humanistycznej”², przeciwstawiającej się „popularnym wzorcom egzotyki”. Ale na decyzji bliższego oglądu wielotomowego dzieła młodopolskiego twórcy zaważyła głównie – jak się zdaje – chęć burzenia pewnego stereotypu, do którego krytycy i historycy literatury najczęściej postać Sieroszewskiego sprowadzali, powielając ustalone opinie na temat „górnej i chmurnej” młodości sybiraka-socjalisty i jego dobrze rokujących uzdolnień pisarskich, które wraz z upływem czasu (zwłaszcza po 1918 r.) miały jakoby się wypalić i przejść do literackiego lamusa. Wedle tego stereotypu heroiczny, bezkompromisowy „człowiek podziemny” przeobraził się w „legionową maskotkę” i stał się – jak powtarza Sadowska za Bohdanem Cywińskim – „wiernym staruszką-kombatantem, który cały swój kredyt ideowo-moralny, czerpany z dokonań młodości, oddawał na poparcie władzy obozu Marszałka”³.

¹ I. Sadowska, *Egzotyzm i swojszczyzna w prozie Ferdynanda Goetla z lat 1911-1939*, Kielce 2000, s. 5-6.

² Badaczka rozumiała to pojęcie w analogiczny sposób do tego, jaki zaproponował J. Kolbuszewski w szkicu *Geografia Stanisława Vincenza w: Świat Vincenza. Studia o życiu i twórczości*, pod red. J. A. Choroszego i J. Kolbuszowskiego, Wrocław 1992. Zob. tamże, s. 6.

³ B. Cywiński, *Rodowody niepokornych*, Paryż 1985, s. 156. Zob. I. Sadowska, *Spotkanie z obcym jako jedno z wyzwań humanistycznych XX wieku (Z doświadczeń syberyjskich Wacława Sieroszewskiego)* w: *Człowiek wobec wyzwań humanistycznych i cywilizacyjnych współczesnego świata*, pod red. E. Łoch i A. Kalinowskiej, Lublin 2004, s. 125.

Konsekwentne i przekorne dążenie Sadowskiej do rozbijania tej legendy pisarza-zesłańca, z mumifikowanego socjalisty-legionisty, wychowawcy społeczeństwa (legendy, z której wyłaniały się przede wszystkim oficjalne rysy patrioty i aktywnego działacza politycznego, zubażające w efekcie jego wielotematyczną i wielotorową twórczość literacką) – spowodowało, iż w swych analizach skupiła się w pierwszej kolejności na etnograficznym wymiarze dzieł pisarza i ich oryginalnym egzotyzmie, a także na wydobywaniu ich wartości artystycznych. Starła się pokazywać, iż Sieroszewski był twórcą odrębnym, wyjątkowym na tle epok, w których funkcjonował (jego długi żywot rozpoczął się przecież w drugiej połowie XIX w. i trwał do połowy stulecia XX!), co wykluczało zabiegi łatwego szufladkowania jego utworów. Nietypowa sztuka pisarska i nietuzinkowa osobowość autora *Dwunastu lat w kraju Jakutów* nie przystawała bowiem zupełnie – w swym dążeniu do równowagi i harmonii – do dekadentckiej moderny, do samobójców i marzycieli skoncentrowanych na własnej „nagiej duszy” czy też do ortodoksyjnych wyznawców hasła „sztuka dla sztuki”. Wykraczała już także – tematycznie i artystycznie – poza ideologię pozytywistyczną i model literatury ukształtowany w drugiej połowie XIX wieku.

Myśl krytycznoliteracka Idy Sadowskiej podążała zatem w kierunku poszukiwania owych oryginalnych, niestereotypowych rysów twórczości Sieroszewskiego. Zastanawiając się nad sposobami przypomnienia i zbliżenia młodopolskiego pisarza współczesnym odbiorcom, próbowała wskazywać najciekawsze aspekty jego tekstów, takie na przykład jak wyjątkowe cechy ujęć etnograficznych czy istotę egzotyzmu reportaży podróżniczych i beletrystycznych. Rekonstruując model nietypowego egzotyzmu Sirki, nie zapominała o sugestii Janiny Kulczyckiej-Saloni, że: „W wielu jego utworach Polak, choć obecny, jest nie bohaterem, lecz obserwatorem nie-polskiego świata”⁴. Stwierdzała przekonująco:

A więc tym, co z dzisiejszej perspektywy stanowi o sile atrakcyjności tego pisarza jest wątek obcości, kolejne próby zanurzania się pisarza w światy obcych kultur i cywilizacji. Bardziej intryguje umiejętność otwarcia się na świat i zafascynowania jego odmiennością, zaciekać może pewna propozycja modelu obcowania z „innym”. Wydaje się bowiem, że to, co ma do zaproponowania Sieroszewski-podróżnik jest co najmniej tak samo ważne jak spuścizna po Sieroszewskim-legioniście⁵.

⁴ J. Kulczycka-Saloni, *Wacław Sieroszewski – naturalistyczny egzotyzm* w: J. Kulczycka-Saloni, D. Knysz-Rudzka, E. Paczoska, *Naturalizm i naturaliści w Polsce*, Warszawa 1992, s. 186.

⁵ I. Sadowska, *Spotkanie z obcym jako jedno z wyzwań humanistycznych XX wieku*, s. 126.

W swych wypowiedziach starała się również uzmysławiać, iż w postmodernistycznym XXI wieku prostota, szczerść i naiwna wiara w drugiego człowieka, wyrażana przez Sieroszewskiego w dodatku w sposób mimetyczny i realistyczny, daleka od wydumania i oparta na własnym doświadczeniu – niekoniecznie musi być postrzegana jako anachronizm.

Atrakcyjność i aktualność autora *Dwunastu lat w kraju Jakutów* tkwiła wedle niej przede wszystkim w tym, iż był on intrygującym reprezentantem uniwersalnej kategorii „ludzi wędrownych”. Choć różne, co prawda, bywały powody i cele wojaży Sirki, z pewnością motyw podróży pełnił w jego biografii funkcję fundamentalną. Pierwsza daleka podróż, jaką odbył jako karę za „grzechy polityczne”, przyczyniła się bowiem do inicjacji literackiej i wpłynęła na wybór określonego warsztatu artystycznego twórcy oraz jego dalszą karierę pisarską. Po powrocie z Syberii podróż stała się już znamienym rysem (by nie rzec stylem) jego życia. W warunkach znacznie bardziej korzystnych od zsyłki (zupełnie wręcz do niej nieprzystających) odbył wkrótce wyprawę na Daleki Wschód, przemierzył Mandżurię, Japonię, Sachalin, Koreę, Chiny, Singapur, Cejlon i Egipt. Po odzyskaniu niepodległości wyruszył w dwie pozaeuropejskie podróże do Ameryki, którą zwiedzał jako przedstawiciel wolnego już narodu. Zdołał także poznać dość dobrze starą Europę: Francję, Anglię, Bałkany czy Norwegię. Toteż sporządzenie, jak przekonuje Sadowska, „klasycznej kroniki życia i twórczości jest w przypadku tego pisarza nie do pomyślenia bez pomocy mapy, i to nie tylko mapy Europy, lecz świata”⁶. Można by do jego pasji podróżniczej (jednakowo silnej, mimo upływu lat i bardzo intensywnego rytmu życia) oraz związanego z nią temperamentu reporterskiego odnieść refleksję Astolphe’a de Custine’a: „«Widzieć, aby wiedzieć», oto dewiza podróżnika; to właśnie moja dewiza: nie wybrałem jej, otrzymałem ją od natury”⁷.

Zrozumiałe jest zatem, że tytuł niniejszej monografii kładzie w pierwszym rzędzie nacisk na – ciekawą dla dzisiejszego czytelnika, jak miemam – prezentację właśnie owej egzotycznej strony pisarstwa Sieroszewskiego. Tytuł ten w znaczący sposób nawiązuje także do wcześniejszej pracy Sadowskiej o Ferdynandzie Goetlu, a ponadto, co wydaje się być równie istotne – stanowi formułę scalającą różnorodne wątki interpretacyjne, wysnuwane z analiz poszczególnych utworów Sirki, przy czym kategoria obcości/egzotyizmu rozumiana jest tu przede wszystkim jako pojęcie geograficzno-kulturowe, wyznaczone przez obcą przestrzeń, osadzoną w realiach topograficznych i mieszczącą

⁶ I. Sadowska, *Pejzaże amerykańskie Sienkiewicza i Sieroszewskiego*, „Arcana” 2001 nr 40, s. 122.

⁷ A. de Custine, *Rosja w roku 1839*, tłum. P. Hertz, Warszawa 1955, s. 11.

się w granicach prawdopodobieństwa życiowego, natomiast kategoria swojszczyzny – jako idea bliska pojęciu rodzimości, obejmującemu zarówno światopogląd pisarza, jego przekonania polityczne, jak i szeroki zespół wartości przynależnych do „polskiego uniwersum”⁸.

Teksty zgromadzone w książce (a jest ich aż dwadzieścia, z czego większość miała swoje pierwodruki) ułożone zostały w dwa bloki tematyczne: *Wśród obcych* i *Wśród swoich*. W obrębie obu części przyjęto porządek chronologiczny, wyznaczony przez daty pisania szkiców (nie ich publikacji), mający na celu unaocznienie ewolucji stylu krytycznoliterackiego badaczki, a także dający możliwość prześledzenia przeobrażania się jej refleksji na temat twórcy *Dwunastu lat w kraju Jakutów* i stopniowego docierania do fenomenu jego pisarstwa.

I tak, część pierwsza (*Wśród obcych*) gromadzi artykuły, w których Autorka przedstawia doświadczenia egzotyczne bohaterów prozy Sieroszewskiego, różne sposoby deskrypcji przestrzeni syberyjskiej, rekonstruuje sytuacje tzw. „życiowych prób” w konfrontacji z nieznanym i „niezwykłym czasem” czy obcą przestrzenią reinterpretuje mit drogi syberyjskiej i mit kobiety egzotycznej, zastanawia się nad europejską tożsamością pisarza, wreszcie omawia jego rodzinne związki z Jakucją i Jakutami. Oto szczegółowe informacje bibliograficzne na temat szkiców znajdujących się w tym bloku (w nawiasie kwadratowym podaję rok powstania tekstu):

1. *Pejzaże amerykańskie Sienkiewicza i Sieroszewskiego* [2000], „Arcana” (Kraków) 2001 nr 40, s. 122-129;
2. *Inna Syberia Wacława Sieroszewskiego (na przykładzie opowiadania „Chajlach”)* [2001], „Studia Filologiczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. 17, pod red. Z. J. Adamczyka, Kielce 2002, s. 47-58;
3. *Leśne pejzaże w prozie Wacława Sieroszewskiego* [2001] w: *Las w kulturze polskiej. II*, pod red. W. Łysiaka, Poznań 2002, s. 373-378;
4. *Spotkanie z obcym jako jedno z wyzwań humanistycznych XX wieku (Z doświadczeń syberyjskich Wacława Sieroszewskiego)* [2001] w: *Człowiek wobec wyzwań humanistycznych i cywilizacyjnych współczesnego świata*, pod red. E. Łoch i A. Kalinowskiej, Lublin 2004, s. 125-133;
5. *Europejczyk wśród Azjatów – czyli Wacława Sieroszewskiego literackie dialogi z kulturą i cywilizacją ludów Azji* [2002] w: *Kultura tworzo-*

⁸ Mam tu przede wszystkim na myśli znaczenia, jakie przypisał temu pojęciu J. Prokop w pracy *Universum polskie. Literatura. Wyobrażenia zbiorowa. Mity polityczne*, Kraków 1993, s. 11-12.

- na w dialogu cywilizacji Europy*, t. 3, pod red. L. Rożek i S. Jabłońskiego, Częstochowa 2003, s. 537-543;
6. *Wacław Sieroszewski i jego kłopoty z europejską tożsamością* [2002], „Respectus Philologicus” (Wilno) 2006 nr 10 (15), s. 108-118;
 7. *Hamlet w więzieniu i czerwona gejsza – czyli o rewolucyjnych motywach w twórczości Wacława Sieroszewskiego* [2004] w: *Rewolucja lat 1905-1907. Literatura – Publicystyka – Ikonografia*, pod red. K. Stępnika i M. Gabryś, Lublin 2005, s. 45-55;
 8. *Sieroszewski jako kolorysta (W świetle spuścizny naukowo-autobiograficznej)* [2004], „Studia Filologiczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. 19, pod red. J. Detki i A. Kurskiej, Kielce 2006, s. 127-145;
 9. *Mit kobiety egzotycznej w literaturze Młodej Polski – inspiracje azjatyckie i dalekowschodnie* [2004] w: *Beatrycze i inne*, pod red. G. Borkowskiej i L. Wiśniewskiej, Gdańsk 2008 [książka w zapowiedzi wydawniczej na II kwartał 2008 r., Wydawnictwo: Słowo / Obraz / Terytoria];
 10. *Światło Syberii (Wokół impresjonizmu Wacława Sieroszewskiego)* [2005] w: *Młodopolska synteza sztuk*, pod red. H. Ratusznej i R. Siomy, Toruń, Wydawnictwo UMK [artykuł po recenzjach, złożony do druku we wrześniu 2005 r.];
 11. *Dziewiętnastowieczny mit drogi syberyjskiej i próby jego demitologizacji w twórczości Wacława Sieroszewskiego* [2005] w: *Literackie drogi wobec mitu*, pod red. L. Wiśniewskiej przy współpracy M. Gołuńskiego, Bydgoszcz 2006, s. 183-191;
 12. *Egzotyczne rodziny polskich zesłańców syberyjskich – przypadek Wacława Sieroszewskiego* [2006], „Prace Polonistyczne” Uniwersytetu Łódzkiego [artykuł złożony do druku w maju 2006 r.];
 13. *Syberyjska entente cordiale. Jakucja i Jakuci w życiu i twórczości Wacława Sieroszewskiego* [2007] w: *Zesłańcze losy powstańców styczniowych. Studia poświęcone Profesor Wiktorii Śliwowskiej*, pod red. E. Niebelskiego, Lublin, Wydawnictwo KUL [artykuł złożony do druku w styczniu 2007; tytuł książki roboczy].

W drugiej części książki (*Wśród swoich*) umieszczono studia i szkice koncentrujące się na często zawitych związkach Sieroszewskiego z polskimi pisarzami (Henrykiem Sienkiewiczem, Elizą Orzeszkową, Adamem Mickiewiczem i Stefanem Żeromskim), poszukujące przynależności pokoleniowej Sirki i wskazujące charakterystyczne dlań preferencje i wybory artystyczne. Artykuły te skupiają się poza tym na interpretacji opisów rodzimego

krajobrazu, prezentacji ważnych dla historii Polski wydarzeń dziejowych, w których Sieroszewski uczestniczył, słowem – pokazują jedną z ważniejszych jego twarzy: patriotyczne oblicze orędownika „polskiej sprawy”. Autorka przy tej okazji wnikliwie omawia poglądy polityczne pisarza, obrazuje jego stosunek do rewolucji 1905 r., analizuje związki z obozem Piłsudskiego i linią programową Marszałka. Oto szczegółowe adresy bibliograficzne tychże publikacji:

1. ***Rok 1905 w twórczości Wacława Sieroszewskiego*** [2002] w: *Człowiek wobec rewolucji i terroru*, pod red. E. Łoch, Lublin 2005, s. 95-103;
2. ***Wokół „Puszczy Białowieskiej” Wacława Sieroszewskiego*** [2003] w: *Las w kulturze polskiej. III*, pod red. W. Łysiaka, Poznań 2004, s. 243-248;
3. ***Sieroszewski Sienkiewiczem podszyty – paralele i kontrasty*** [2005] w: *Sienkiewicz w kulturze polskiej*, pod red. K. Stępnika i M. Gabryś, Lublin 2007 (w druku);
4. ***Orzeszkowa kontra Sieroszewski (kresowy przyczynek do kwestii sporu wokół pogranicza pozytywizmu i modernizmu)*** [2005] w: *Kresowianki. Krąg pisarek heroicznych*, pod red. K. Stępnika i M. Gabryś, Lublin 2006, s. 121-127;
5. ***Sieroszewski wobec Mickiewicza – brązownictwo i reminiscencje stylistyczne*** [2005] w: *Adam Mickiewicz. Dwa wieki kultury polskiej. Studia*, pod red. K. Maciaga i M. Stanisza, Rzeszów 2007, s. 460-468;
6. ***Listy Wacława Sieroszewskiego do Stefana Żeromskiego i Oktawii Żeromskiej z lat 1897-1902*** [2006] w: *Literatura i życie artystyczne XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Zdzisławowi Jerzemu Adamczykowi w roku Jubileuszu*, pod red. B. Utkowskiej i K. Jaworskiego, Kielce 2006, s. 299-307;
7. ***Wacław Sieroszewski – romantyk celów i pozytywista środków, czyli o tym, że Polski nie można wygadać*** [2007] w: G. Legutko i I. Sadowska, *Bojownicy polskiej sprawy. Wacław Sieroszewski i Gustaw Daniłowski wobec myśli i czynu Józefa Piłsudskiego (Wybór materiałów z lat 1898-1943)*, Kielce 2007, s.13-43.

Układ opozycyjny artykułów zamieszczonych w książce – skupiający je wokół pojemnych znaczeniowo kategorii obcości i rodzimości – nie sytuje jednak kolejnych etapów biografii i twórczości Sieroszewskiego na przeciwnych biegunach, wręcz odwrotnie – ma na celu pokazanie ich w wielorakich, często wzajemnie się przenikających lub uzupełniających relacjach

i kontekstach: geograficznym, etnograficznym, kulturowym, politycznym, wreszcie literackim. Owo wzajemne przenikanie się tematyki egzotycznej i rodzimej uwypuklają zwłaszcza te szkice, które mają charakter pograniczny, jednocześnie pokazujący dwutorowość myślenia badaczki. Do takich należą np.: *Pejzaże amerykańskie Sienkiewicza i Sieroszewskiego*; *Wacław Sieroszewski i jego kłopoty z europejską tożsamością*; *Hamlet w więzieniu i czerwona gejsza czy chociażby Egzotyczne rodziny polskich zesłańców syberyjskich*.

Zapewne Autorka szkiców uporządkowałaby je inaczej, zrezygnowała z powtórzeń myślowych, które dają się zauważyć w czytaniu tekstów jako wspólnej całości, ale są czymś oczywistym, kiedy weźmie się pod uwagę nadrzędne dążenie do klarowności poszczególnych interpretacji, tworzących autonomiczne wypowiedzi, zmierzające do precyzji formułowanych tez i pełnego oświetlenia wybranego problemu oraz właściwego zrozumienia toku wywoodu (*gros* tekstów wygłoszonych zostało wcześniej, co warto zaznaczyć, na konferencjach naukowych).

Publikowane tu szkice można czytać, jak wspomniałam, w dwojaki sposób: dowolnie wybrany tekst osobno jako oddzielną, samoistną część albo w kontekście innych tekstów, wedle klucza monograficzno-tematycznego („wśród obcych” i/lub „wśród swoich”), który proponuje układ książki. Każdy porządek lektury spełni wszak pokładaną w niej nadzieję autorki niniejszego wstępu, a mianowicie – ocali od zapomnienia refleksje krytycznoliterackie Idy Sadowskiej, a jednocześnie ożywi nieco już dziś zapoznaną twórczość Wacława Sieroszewskiego, pisarza czekającego na swego kolejnego, wnikliwego komentatora, który cierpliwie pochyli się nad jego wielotomowym dziełem.

Grażyna Legutko